

KÜRTI LÁSZLÓ

Halál és identitás az emigrációban

Összefoglalás ♦ *A magyar emigrációban élők magyarságtudatával már több tanulmány foglalkozott. Ebben az elemzésben olyan interjúkat mutatunk be, melyekben az emigráció vezető emberei, művészei, papjai, tudósai vallanak a halállal, temetéssel kapcsolatos nézeteikről.*

Elemzésemben interjúrészeteket közlök, amelyekből képet kaphatunk arról, hogy a tengerentúlra kivándorolt magyarok miként is gondolkodnak saját halálukról és temetésükről. Az anyag nagy része egy sajátos gyűjteményből került hozzám: 1979-1984 között a magyar származású kultúrantropológus Máday Béla (1912-1997) mintegy 150 interjút készített az identitás témakörében, jórészt saját költségén. Kutatási anyagát annak ellenére, hogy terepmunkáját „igen nagy alapossággal és becsülettel el is végezte, támogatás és érdektelenség hiányában nem tudta már sem feldolgozni, sem pedig hasznosítani” (Kürti, 2000b: 189).¹ Hasonló jellegű kutatást

¹ A kutatást eredetileg egy kisebb összeggel (1500 dollár) az American Philosophical Society támogatta. Ez valójában talán a négy éves terepmunkához csepp volt a tengerben. Máday először 1983-ban fordult a National Endowment for the Humanities-hez (NEH), az egyik legnagyobb kormányzati kutatási alaphoz. Az interjúk lejegyzéséhez és a magyar nyelvű interjúk fordításához kért támogatást. Ezt a pályázatot elutasították. 1984-ben, a két külsős véleményben foglalt kritikák alapján, egy teljesen átdolgozott új pályázatot nyújtott be az NEH-hez összesen 46,280 dollár támogatásra (Life history of Hungarian immigrants in the United States). A pályázathoz csatolt levélből értesülünk az 1983-as kutatástervezetet elutasításának érveiről. A kifogásokra Máday 1984. június 26-án beadott levelében pontosan válaszolt. Ennek ellenére pályázatát ebben az évben is elutasították. Ezután Máday a tervét lassan feladta, és így bízta rám a teljes anyagot 1991-ben. Én 1989-ben kerültem a The American University-re tanítani. Az akkori professzorok, akik Máday korábbi munkatársai voltak (John Bodin, Charles Nett, William Leap, Ruth Landman), nyilván Máday jó hírnevére alapozva döntöttek professzori alkalmazásomról. Máday a Washington DC-ben székelő, The National Institute of Mental Health kutatója volt 1967-1977 között, ezután szabadfoglalkozású kutató és előadó volt. Az American University antropológia tanszékén sohasem volt teljes állású, csak óraadó, de odakerülésemkor már ő is és valamikori főnöke, Harvey C. Moore, már nyugdíjasok voltak. Máday 1991-ben (még) bízott abban, hogy majd valakit érdekelni fog nagyszerű anyaga, és valamikor

végeztem én is az 1970-es és 1980-as években (Kürti, 2001, 1999, 1997, 2000a,b), továbbá egy-két utalás található hasonló kérdésekre Duna Ákos: Magyar főnemesek az emigrációban című könyvében (1983). Az emigrációs magyarság jeles és kevésbé ismert tagjainak véleményét tükrözik ezek az interjúrészletek. Az interjúkból kitűnik, hogy ismert és jeles tudósaink, kutatóink, művészeink, vallási vezetőink hogyan is gondolkodtak a halálról és a temetésről, és arról, hogy identitástudatuk befolyásolja-e a saját temetésükről alkotott elképzeléseiket. A kérdések specifikusak voltak: hazaköltözne-e Magyarországra? Gondolkodott-e már a halálon? Hol szeretné, ha eltemetnék?² Burkoltan vonatkoznak ezek a kérdések arra is, hogy a válaszadók identitása mennyire változott meg az emigráció hatására, és ennek az identitásnak mennyire része az a vágy, hogy visszatérjen Magyarországra, és az anyaföldben temessék el.

A magyar temetéseknek számos, számunkra meglepő vonását mondatja el adatközlőivel Huseby-Darvas. Egy, az 1970-es években bevándorló asszony szerint a halottakról csak szépet-jót mondanak (nem az igazat), s a „gyászolók” a ceremóniát lezárva már felhőtlen beszélgetésbe kezdenek, sőt nevetgélnek, még akkor is, ha a nyitott koporsó a közelben van (Huseby-Darvas, 2003). Annak is van magyarázata, hogy sokan miért gondolták úgy, hogy teljesen mindegy, hol nyugszanak haláluk után. Ez nem a nemtörődömségből vagy a kilátástalanságból fakadt. Ellenkezőleg: abból az archaikus vallásos felfogásból, miszerint az embernek csak a teste halandó, a lelke viszont tovább él (a keresztény hit szerint: „anima forma corporis”). Az interjúkból kiderül, hogy sokan a halált ésszerűen, vallásos telítettséggel, egyszerűen fogadják el. Vannak, akik viszont ragaszkodnak a távoli anyaföldhöz, de tudják, hogy ez a vágyuk sohasem lesz megvalósítható. Néhányuk esetében utolsó kívánságuk nem valósult meg, s azzal ellentétesen helyeztettek örök nyugalomra.

Egyes interjúkban megjelenik a közösség, a közelebbi család gondolata is, mint az utolsó nyughely racionalizálása. Sőt, néhány esetben még arra is hivatkoznak, hogy a kiválasztott temetőben vagy temetői részben igen sok magyar nyugszik. A korábbi szakirodalom csak egy-két

felhasználásra kerül.

² A terepmunkához Máday két doktorandus segítségét használta fel: Blount Stewartét és Eva V. Husebyét. Összesen 85 magyar és 65 angol nyelvű interjút készítettek. A válaszadók olyan kérdésekre fejtették ki véleményüket az identitásról, a halálról és a temetésről, hogy álmodik-e magyarul, van-e honvágya, vagy hogyha meghal, hol szeretné, ha eltemetnék?

leírás erejéig foglalkozik a temetéssel és a halotti szokásokkal (Bakó, 1988; Fejős, 1993; Niedermüller, 1985). Az amerikai temetők elsősorban a család és a rokonság részére az elhunytakra való emlékezést jelentik, másodsorban a horrorisztikus populáris kultúra részei (Kürti, 2000a). Viszont érdekes, hogy az etnikus temetőben és a halotti szokásokban mennyire jelen van a nemzeti tudat. Bakó szerint: *„A halotti torról elmondható, hogy nemcsak az etnikai tudat pregnáns kifejezési formája, hanem a magyar csoport együtt tartásának egyik ereje, módja és lehetősége is.”* (1988: 226) Fejős így vélekedik: *„Lélektani és vallási okok miatt a temetkezés szokásaiban az etnikai jegyek más szokásokhoz viszonyítva jobban megőrződtek, jóllehet az amerikai ipari-nagyvárosi környezetben az óhazai mintákhoz képest e tekintetben is jelentős változások mentek végbe.”* (1993: 124) Nem tekinthetjük kirívónak ezért, hogy egyes temetők etnikus sajátosságokkal rendelkeznek, s ami miatt több interjúalany is úgy nyilatkozott, hogy specifikusan magyar temető(rész)ben szeretne végső nyugalomra találni, amint azt egy korábbi elemzésemben leírtam (Kürti, 2007).

Az interjúk bemutatása előtt nem árt felidézni röviden azoknak a neveit, akik halálának és temetésének körülményeiről biztosat tudunk. Sólyom Fekete Vilmos, a Magyar Függetlenségi Párt titkára kijelentette, hogy neki Magyarországon nincs senkije, és mivel egész családja és unokái Amerikában vannak, ő is csak Amerikában akar nyugodni. A Farkasréti temetőbe hozták haza 1990-ben Karády Katalin és 1996-ban Kabos Gyula hamvait. Az újratemetéseknek is kedvelt célpontja volt e temető. 1929-ben itt helyezték végső nyugalomra Serényi Jenőnek, az alpinizmus hazai úttörőjének a doberdói katonai temetőből hazahozott hamvait. Ide hozták külföldről 1984-ben Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész, 1988-ban Bartók Béla zeneszerző vagy 1991-ben Jászi Oszkár társadalomtudós földi maradványait. 1987-ben viszont a Kerepesi temetőben helyezték el az 1921-ben fiatalon Pozsonyban elhunyt világhírű magyar sakkmeister, Breyer Gyula hamvait. Márai Sándor utolsó kívánsága az volt, hogy hamvasszák el, és hamvait a Csendes-óceánba szórják. Szellemi vetélytársa Határ Győző Kossuth-díjas költő, író, filozófus 2006. november 27-én, életének 93. évében Londonban hunyt el. Azonban temetése kívánsága szerint Magyarországon volt: 2007. január 23-án 15 órakor a budapesti Farkasréti temetőben. A 98 éves korában elhunyt kiváló immunológust, a kolozsvári születésű Óváry Zoltánt, 2005-ben

temették el, viszont nem szülővárosában, s nem is New York-ban, ahol élete legnagyobb részét töltötte, hanem nővére mellé az olaszországi Formiában.

Az elemzés első részében az emigrációban élő nemesi származású magyarok vallomásait olvashatjuk a halálról és a temetésről. Zay Miklós (1920-1994), a grófi Zay-család leszármazottja gerontológus professzorként szerzett hírnevet magának a laval-i egyetemen. Interjújában határozott nemmel felelt a hazamenetellel kapcsolatos kérdésre, majd így folytatta: *„Már nincsenek közeli rokonaim odahaza. Másrészt az én koromban igazán nem szeretnék még egyszer mindent előlről kezdeni. Egyébként az ember ne fusson a fiatalsága után. Jövő júniusban lesz harminc éve, hogy Kanadába érkeztem. Itt töltöttem életem legproduktívabb éveit. Ez úgy érzem, olyan kapocs, amit nehéz volna megszakítani, már csak ezért is, mert amit produkáltam, mint gerontológus, akármilyen szerény is, folytatólagosságban van humanista beállítottságommal, és talán egy hajszállal előbbre vitte az öregedő nemzetiségi csoportok jólétét Észak-Amerikában.”* (Dunai, 1983: 202)

A brazíliai emigrációban élő és szálloda tulajdonosként működő báró Kemény Boldizsár (1908-1983) sem válaszolt túl bőven a hazatelepüléssel kapcsolatos kérdésekre, sem pedig az egyik lánya a magyarságának mibenlétéről szólókra. Csak annyit jegyzett meg: *„féltem a nemzetemet”* (Dunai, 1983: 325).

Sonssich László (1915-?) gróf New Yorkban az 1980-as évek elején még a „kettős életről” beszélt, hogy esetleg Amerikában és Magyarországon is tudna élni. Ugyanakkor az emigráns élet problémájáról megjegyezte, hogy az emberi „lelket is kikezdi” (Dunai, 1983: 218).

Hasonlóan lemondóan nyilatkozott Nemes Vince gróf is (1912-?) Dunai Ákosnak, hogy a hazatérését kilátástalannak látta (Dunai, 1983: 247). A bárói család sarja, Starnfeld Ferenc, Buenos Airesben élt, és a hazatérésről igen racionálisan, de elutasítóan beszélt: *„Magyarországon nincs mit keresnem. Az én nemzedékemből már alig él valaki, meghaltak, szétszóródtunk. Minek kutassak régi barátok után? Miért zavarjam meg a halottak álmát?”* (Dunai 1983: 280)

Pálffy Alexa (1927-2003) – a kivégzett Pálffy Fidél (1895-1946) lánya – 1946-ban kötött házasságot Törzsök Lászlóval, majd 1951-ben érkeztek meg Amerikába, egy fiuk született. 1972 óta könyvtárosként dolgozott. Kívánsága az volt, hogy Magyarországra hazatelepedhessen. Erről

így vallott egy interjúban: *„Azok a magyarok, azok az igazi magyarok, akik otthon maradtak. Végre már sorsközösséget kell vállalnom a fajtámmal, s ennek egyetlen lehetősége az, ha végleg hazamegyek. Haza akarok menni, otthon akarok meghalni. Azt akarom, hogy magyar por legyen a testemből, ha meghalok. Van egy elméletem, úgy hívom korall-elmélet. A kis állatkák élnek, küzdenek, harcolnak, meghalnak, százan és ezren, millióan és millióan. A holttestük mészvázából egyszer gyönyörű szobor alakul ki. Százan és ezren haltak meg Magyarorszáért, az ő áldozatuk nem hiábavaló. Egyszer majd, az idő eljön, kialakul az új Magyarország szobra, meglesz a korall. Én is hozzá akarok járulni. Jeltelen névtelen korall akarok lenni Magyarországon.”* (Dunai, 1983: 67)

A volt miniszterelnök, Bethlen István (1874-1946) gróf – akinek jelképes sírját 1994-ben a Kerepesi temetőben állították fel (a sír urnájában a moszkvai Donszkoj-kolostor temetőjéből származó föld található) – fia, István életét emigrációban élte le. Az életszeretéről és mulatozásairól híres grófi csemete, Behlen István így vélekedett a halálról és a temetésről: *„Maholnap felfordulok. Utolsó kívánságom az, hogy rajtam ne teljesejék be a Márai Sándor-i jóslat, és az én koporsóm fölött ne idegen nyelven mondják a temetési szertartás ígeit. Otthon akarok nyugodni.”* (Dunai, 1983: 140) Kívánságának megfelelően Budapesten temették el.

Czegei Wass Albert, Aston Park-i, Florida állambeli otthonában, 1982-ben így nyilatkozott: *„Apámat kihoztam ide, de ő visszament Burgerlandba, hogy magyar földön haljon meg. Ott is halt meg... én is otthon szeretnék meghalni.”* 1998. február 17-én floridai házában öngyilkos lett, ezután hamvait Marosvécsén helyezték el, ahogyan utolsó kívánságában meghagyta.

Gróf Teleki Géza (Bp., 1911. nov. 27. – Washington, 1983. jan. 5.): geográfus-geológus, egyetemi tanár, miniszter, a miniszterelnök Teleki Pál fia. Tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, ahol 1930-ban doktorált. Majd 1940-től 1944-ig a kolozsvári egyetemen a gazdasági földrajz tanára volt. 1944-ben, a német megszállás idején a fegyverszünetet sürgette; tagja lett a szeptember 28-án Moszkvába indított küldöttségnek, amely október 11-én alá is írta az ideiglenes fegyverszüneti egyezményt, amely azonban az október 15-diki kiugrási kísérlet kudarca miatt nem valósulhatott meg. A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban 1944. december 22-től 1945. november 15-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1948-ig a műegyetem gazdasági földtani tanszékén tanár, 1949-ben az USA-ba távozott. 1950-től a

Virginiai Egyetemen, majd 1955-től a George Washington Egyetemen professzor. Feleségével együtt, gyógyíthatatlan betegségük miatt öngyilkosok lettek. Egy angol nyelven adott interjújában így beszélt: *„Magyar vagyok, nincs más út, hiszen az egész gyermekkoromat és a fiatalságomat Magyarországon töltöttem el, csak az életemet egy másik országban kellett folytatnom. Ez minden. Én magyar vagyok Amerikában, aki sohasem lehet amerikai, mert nem tudok megváltozni. Igazából nem érdekel az, hogy hol leszek eltemetve. Nem számít, hol van az ember eltemetve, mivel a halál pillanatától fogva az ember már a lezárt múltához tartozik.”*

Teleki Gáborné Natalie Chernikoff, Newpaul apja orosz eredetű, anyja magyar, egy nővére, egy fivére van. A második világháború után hagyták el az országot, élt Angliában, Franciaországban és Argentínában, 1961-től az ENSZ-nél dolgozott, majd 1963-tól az USA-ban, majd Svájcban. 1968-ban házasodott, egy lány és egy fiú édesanyja. Férjével, aki elektromérnök, otthon magyarul beszél, gyermekeivel is, de ők már angolul válaszolnak. Baráti körük a New York-környéki magyar elit. *„Engem sokszor Teleki grófnénak szólítanak, annak ellenére, hogy pénz szempontjából nem tartozunk a felső tízezerhez”* – jelentette ki. De identitásáról és a halálról igen markánsan fogalmazott: *„Bár félig orosz, félig magyar vagyok, négy nyelven beszélek, nincs egy olyan ország, amelyre azt tudnám mondani, hogy odatartozom. De ennek ellenére én 100%-ig magyarnak érzem magam. De nem szeretnék Magyarországon élni. Ha majd meghalok, azt szeretném, hogyha hamvasztanának, nem szeretném, ha eltemetnének. De mindenképpen a férjemmel és a gyermekeimmel közös nyughelyet szeretnék magamnak. De arra is gondoltam, hogy a szüleim mellett szeretném, ha elhelyeznék hamvaimat, akik Argentínában vannak eltemetve. De azt hiszem, hogy inkább a szűk családommal együtt. Talán ez az egyedüli dolog, amiben nem érzem magam kimondottan magyarnak. Tehát nem érzem fontosnak azt, hogy Magyarországon legyen a végső nyughelyem, de azt sem szeretném, hogyha olyan helyen temetnének el, ahol nincs senkim se, például Svájc, ahol senkink sincs. De még nem végrendelkeztem.”*

Mrs. Marton Szily, Oberschall, 1907-ben született Pozsonyban. Nagyapja Oberschall Adolf (1839-1908), belső titkos tanácsnok, a kúria elnöke, nagyanja Andaházi Mária. Tehetős család tagjaként bekapcsolódott a Vöröskereszt és az Országos Gyermekvédő Liga munkájába az 1920-as évek második felétől. Dolgozott a Jeruzsálem-telep (Budapesten a XI. kerületben lévő

ideiglenes lakótelep) eredményes felszámolásán. Közeli munkatársa volt Lukács Saroltának, a Magyar Vöröskereszt elnökének, Bobula Idának, és dolgozott a Legitimista Pártnak is. 1938-ban részt vett a Magyar a Magyarért Mozgalom megszervezésében Horthyné és Imrédy Béláné társaként. 1949-ban kerültek ki az USA-ba. Többször járt Magyarországon. A halálról a véleménye ez volt: *„Ha meghalok, égessenek el, és dobjanak be valahová.”*

Szegedy-Maszák Aladárné (1916-?), báró Kornfeld Móric (1882-1967) felsőházi tag lánya 1944-ben hagyta el családjával együtt Magyarországot. A diplomata Szegedy-Maszák Aladárral (1903-1988) 1945-ben kötött házasságot, majd 1945-47-ben Washingtonban tartózkodtak. Férje 1947-ben követi tisztéről lemondott és Washingtonban telepedtek le. Két fiuk, egy lányuk született. Elmondása szerint csak magyarul számol és imádkozik, de a gyerekeivel már angolul érintkezik. *„Ha meghalok, azt hiszem, Amerikában akarom, hogy eltemessenek. De ezen igazából még nem gondolkoztam. Mivel a szüleim is itt vannak eltemetve, végül mégiscsak Amerikában leszek én is eltemetve.”*

A tudósok és kutatók véleménye is sajátos. Kosztarab Mihály (Kosztarab, Michael) Bukarestben született 1927-ben, és az 1956-os generációval kerül ki az USA-ba 1957-ben, ahol jelentős karriert futott be: a Virginia Polytechnic Institute elismert, híres entomológusa lett. 1997-ben megírta emlékiratait (Transylvanian roots: the true life adventures of a Hungarian-American). *„Biztos vagyok benne, hogy én itt fogok nyugodni Blackburg-ben. Nem vagyok nagyon szentimentális evvel kapcsolatban. Három különböző országban éltem, és sehol sem sikerült igazán annyira gyökeret vernem, mint másoknak.”*

Bay Zoltán, (Gyulavári, 1900 – Washington DC, 1992), sohasem tagadta magyarságát: *„Magyarnak tartom magam, aki Amerikában él”* – nyilatkozta. Sőt, azt is bevallotta, hogy magyarul imádkozott és káromkodott is, felesége kitűnően főzött magyar ételeket, különösen szerette a pogácsát. Szerette hallgatni Borshy-Kerekes György beszédeit, 1974-ben jött haza először Magyarországra az MTA meghívására. *„Jól csináltam-e, hogy eljöttem? De hogyan összeadok mindent, nagyon valószínű az, hogy nem éltem volna túl a Rákosi-terrort. Ha meghalok, nem tudom, hol szeretnék nyugodni”* – jelentette ki az interjúban. Később rácaffolt erre: végakarata szerint hamvait hazaszállították, és szülőföldjén, Gyulaváriban temették el 1993. április 10-én.

Bobula Ida (Bp., 1900. febr. 27. – Gaffney, South Carolina, USA, 1981. okt. 24.), orientalista. Apja Bobula János építész volt, saját elmondása szerint a családja lengyel származású volt. 1923-ban a budapesti tudományegyetemen a történettudomány, a Bryn Mawr College-ben a szociológia doktorává avatták. 1926-33-ban a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium szakreferense, 1933-tól 1944-ig a budapesti Sarolta Kollégium igazgatója, 1939-től a debreceni egyetem magántanára volt. 1947-ben az USA-ban telepedett le, ahol a Library of Congress (Kongresszusi Könyvtár) munkatársaként dolgozott. 1947-48-ban a New Jersey College for Women-ben, 1967-71-ben a Limestone College-ben (Gaffney) tanított. Tagja volt az Amerikai Orientalisták Társaságának. 1960-tól a World Confederation of Organisations of the Teaching Profession információs osztályát vezette. 1956-ban a Magyar Könyvtár szerkesztője. 1980-ban, magyar nyelvű interjújában a halállal kapcsolatos kérdésekről nem volt hajlandó nyilatkozni, csak szakmai kérdésekre válaszolt.

Teller Ede (1908-2003) a kaliforniai Stanfordban, 1981-ben adott magyar nyelvű interjút Máday Bélának. Teller 1926-ban hagyta el Magyarországot, 1934-ig Európában élt, 1935-ben emigrált az USA-ba. Egy fia és egy lánya született. A „hidrogénbomba atyja” néven vált közismertté. Elmondása szerint nem vett részt az emigráció életében és a magyar szervezetek működésében sem. Identitásáról azt vallotta, hogy ő elsősorban szabad ember, s azért vallotta „amerikainak” magát, mert csak amerikaiként maradhatott szabad. A temetéssel kapcsolatosan így nyilatkozott: *„Én nemsokára 74 éves leszek, nem élek sokáig, és nem sajnálom, hogy nem élek sokáig, mert eleget éltem. Sok a dolgom, kénytelen vagyok megvallani magamnak – és ezt szégyellem is –, hogy egy tisztességes végrendeletet nem írtam. Van egy végrendeletem, de ezt revideálni akarom, és ehhez nem jutottam hozzá, mert napról-napra sok minden van, amit el kell intéznem. Miután meghaltam, ami megmarad belőlem, az a földdé lesz. Azzal a föltétellel, hogy a gyerekeimnek és az unokáimnak megadják azt az ... ami nekik használni fog. Én sajnálom, hogy erre a kérdésre is kénytelen voltam racionálisan felelni.”* Princetonban (New Jersey állam) temették el.

Sebeok Tamás (Thomas Sebeok) (1920-2001), nyelvész, egyetemi tanár, a szemiotika magyar atyjának is hívják. 1937-ben vándorolt ki Amerikába, 1943 óta az Indiana University oktatója volt. Három lány apja. Egyszerűen beszélt haláláról: *„Nem leszek sehol sem eltemetve,*

hamvaimat majd szórják szét, ahol lakom.” Indiana államban halt meg, Bloomingtonban, és ott temették el, ahol hatvan éven keresztül lakott.

Szalay Lóránd, azaz Lorand B. Szalay, Bethesdában, Maryland államban élt, és 1980-ban adott interjút. Az 1921-ben Budapesten született pszichológus szárazon felelt a halállal kapcsolatos kérdésre: *„Ezen még nem gondolkoztam, de nincs igazán preferenciám, hogy hol temessenek el.”*

Lengyel Alfonz (Gödöllő, 1921-?), művészettörténész, egyetemi tanár. 1944-ben hadnaggyá avatták a Ludovikán. 1950-től 1956-ig börtönben ült, majd a forradalom leverése után Ausztriába menekült. Tanult a Sorbonne-on, és 1964-ben doktorált. Különböző amerikai egyetemen oktatott régészetet. Az Antall-kormány alatt rehabilitálták, nyugalmazott alezredessé léptették elő, és megkapta a Magyar Érdemrend Tiszti Keresztjét. Így vallott magyarságáról és az elmúlásról: *„Magyar amerikai vagyok, aki amerikai állampolgár. Úgy érzem, hogy én meg tudnék halni ezért az országért, mert patrióta vagyok. Amikor diákjaim égették az amerikai zászlót, én megvédtem. Amikor kollégáim a vietnámi háború ellen vagy az atomfegyverkezés ellen tüntettek, a zászlóégetés nagy divat volt. De én ennek ellenére mindig a zászlót védtem, és az amerikai kormány politikáját támogattam. Nekem kötelességem védeni őket, támogattak engem, új életet kezdhettem itt, és egy lehetőséget adtak, hogy kifejlődjek. Sőt azt is, hogy képviseljem Amerikát nemzetközi szinten. Nekem az élet lényegében lojalitás – és én lojális vagyok Amerikához. Ugyanakkor kritikus is vagyok. Hogy hol akarom, hogy eltemessenek? Hát ez egy érdekes kérdés. Sok kollégám kérdezi, hogy miért változtatom a lakóhelyemet olyan gyakran, hogy itt-ott élek pár évig és aztán máshol? Azt mondom nekik: mert eddig még nem találtam meg azt a helyet, ahol szeretném, hogy eltemessenek. Aztán megtaláltam városunkkal szemben, a kentucky oldalon. Azért ott, mert az a dombos vidék nagyon emlékeztet a budai hegyekre. Ez a szülőházamra emlékeztet. Ha kinézek szobám ablakából, és látom az Ohio-folyón átívelő hidat, olyan mintha a Lánchíd lenne, és mögötte ott a város, ugyanúgy, mintha Budapest lenne. És ott találtam magamnak egy temetőt, ahonnan lehet Cincinattit is látni. Cincinatti engem Budapestre emlékeztet egy kicsit. Pláne este, amikor fényárban úszik. Ezért szeretnék abban a temetőben nyugodni. Az biztos, hogy akárhová is vet a sors mostantól, a temetésem itt*

lesz. Engem nem lehet eltemetni Magyarországon. A magyar kormány nem engedett sohasem haza. A csontomat sem fogja hazaengedni.”

Leslie C. Tihany (Tihanyi László, Győr, 1911-1998?), diplomata, nyelvész, történész. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Helsinkiben és az Egyesült Államokban végezte, majd az evanstoni Northwestern Universityn szerzett bölcseleti doktorátust. Tanulmányait a Harvardon és a Chicagói Egyetemen egészítette ki. 1956-ban diplomáciai pályára lépett. Amerikai konzul volt Salzburgban és Bombay-ben, 1969-72-ben főkonzul Antwerpenben. Azután finn-ugor nyelvészettel és történelemmel foglalkozott a Denveri Egyetemen. Két gyermek apja. Angol nyelvű interjúbán fejezte ki teljes lojalitását az USA irányában. A halálról pedig így vélekedett: *„Nemrégiben nézegettem szüleim sírjának fényképét, és azt mondtam, hogy ott már nekem nincs helyem. Nagyon nagy kétségeim vannak afelől, hogy engem Magyarországon fognak eltemetni. Egy jó ideig nem is szerettem arra gondolni, hogy egyszer majd eltemetnek, és inkább azt szerettem volna, ha elhamvasztanak és hamvaimat a Mediterrán-tengerbe szórják. Azonban az elmúlt két évben egyre többet gondolok arra, hogy inkább temessenek el itt. De az sem baj, ha hamvasztanak.”*

Pulvári Károly (Charles F. Pulvari, Karlsbad, 1907-1999), feltaláló, fizikus, hangmérnök, a hangosfilm egyik fejlesztője 1949-ben települt át az USA-ba, és a washingtoni Catholic University tanáraként dolgozott. Angol nyelvű interjújában teljesen amerikainak mondta magát, de hozzátette, hogy sohasem adta fel a magyar állampolgárságát. A halálról ennyit mondott: *„Ha meghalok, itt kell, hogy eltemessenek, mert három lányom van, akik itt élnek, és sok barátom is él itt. Azon kívül Amerika nekem egy szabad új életet adott. Hát ezért.”*

Paul Jonas, Jónás Pál, Albuquerque, New Mexicóban élő közgazdász (Budapest, 1922-1998). A budapesti Műegyetem közgazdasági karán 1947-ben doktorált. 1944-ben részt vett a diák ellenállási mozgalomban. 1945-ben a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztályán dolgozott. 1946-48-ban a Kelet-Európa Intézetben segédkutató. 1948-ban letartóztatták. Hamis politikai vádak alapján a recski kényszermunkatáborba került, ahonnan 1953-ban szabadult, majd 1956-ig segéd munkásként dolgozott. 1956. október végén a Petőfi Kör elnöke lett. A forradalom után Nyugatra menekült, egyik szervezője volt a Magyar Forradalmi Tanácsnak, majd kivándorolt az Egyesült Államokba. A Yale és a Columbia Egyetemen közgazdaságtant tanult, az

utóbbin doktorált 1965-ben. A Magyar Bizottság tagjaként részt vett az emigrációs politikában. Egyetemi pályafutása során 1967-ben a University of New Mexico gazdaságtörténeti tanára lett. 1968-71-ben Indiában az amerikai nagykövetség gazdasági tanácsadója. 1974-75-ben Pakisztánban, 1978-ban Szenegálban, 1980-81-ben Gabonban amerikai gazdasági tanácsadó. Egyetemi tanári állásából 1989-ben vonult nyugalomba. Angolul amerikai folyóiratokban és tanulmánykötetekben, magyarul főleg az *Új Látóhatárban* publikált. *„Apám cigányzenész, primás volt, anyám nem volt cigány, ezért nem nézek ki cigánynak, most magyar származású amerikai vagyok. Életemnek az értelme az a pár nap volt, amikor a forradalomban voltunk. Azután szinte semmi”* – mondta az interjúban. Magáról az emigrációról sem volt valami jó véleménye, az emigrációban felnövő generáció magyarságáról még annyi se.

Gundel József (Joseph, Budapest, 1924-?), a neves Gundel-család leszármazottja, 6 fiú-, 6 lánytestvérrel. Katonai iskolát végzett, majd 1951-ben érkezett az USA-ba, ahol testvére már várta. Monterey-ben dolgozott a Defense Language Institute-ban 1955-1965 között, majd a Citadelle katonai akadémián folytatta nyelvtanári tevékenységét örnagyi fokozatban. 1959-ben házasodott meg, felesége német származású, két lánya született, a családban egyáltalán nem beszélnek magyarul. Macskájához magyarul beszél, Amerikába érkezése után soha nem hagyta el az országot. *„Magyarnak születtem, magyarként fogok meghalni, de én soha nem fogok visszatérni Magyarországra, még akkor se, ha az ország egy szabad ország lesz. Én amerikainak érzem magam. A halálról nem gondolkodtam, de azt hiszem, hogy itt fogok meghalni, és itt is temessenek el.”*

Chászár Ede történész, a nemzetközi jog és politika tanára, 1920-ban Nagyrákoson született. Az 1933-as jamboree-n már cserkészként részt vett. A budapesti tudományegyetemen 1943-ban jogi doktorátust szerzett. 1945-ben Nyugatra került, Ausztriában, majd 1946 és 1949 között Olaszországban élt. 1950-ben kivándorolt az Egyesült Államokba. 1972-ben bölcsészdoktor lett a washingtoni George Washington Egyetemen, ahol 1966-tól már tanított is. 1969-ben Indianába, az Indiana University of Pennsylvaniára került, ahol a politikai tudományok tanára lett. A Magyar Cserkészszövetség társelnöke. Amerikai magyar lapokban publikál. 22 évig tanított a pennsylvaniai állambeli Indiana University-n, ahol igen nagy előszeretettel oktatta diákjait a Közép-Kelet Európát meghatározó geopolitikai és kisebbségi helyzetre. Otthon, családi

körben magyarul beszélnek, két gyermeke van, jártak is Magyarországon, részt vettek a magyar cserkészéletben. Több magyar társaságnak a tagja. 1976-ban és 1980-ban járt Magyarországon családi látogatáson. Magyarul adott interjújában így vallott: *„Amerikai magyarnak nevezem magamat, de a szívem mélyén magyar vagyok. Amerikai polgár vagyok, tehát jogilag amerikai, érzelmileg magyar vagyok. Hát azt hiszem, hogy érzelmi szempontból talán Magyarországon szeretném, ha eltemetnének, de végeredményben nem sok különbséget látok abban, hogy az embernek a hamvai hol porladnak ebben a nagyvilágban.”* 2002-ben Sao Paulóba költözött, de 2006-ban még részt vett az amerikai magyar cserkészszövetség vezetőképző táborában.

Suzanne Wemple (Suzanne Fonay Wemple, Veszprém, 1927-?) New Yorkban adott angol nyelven interjút. Egyedüli gyereke szüleinek, az USA-ban történt emigrálása után 1967-ben doktorált a Columbia Egyetemen, majd történészként a Barnard College-ban oktatott, 1979-81 között pedig a Women's Studies tanszékvezetője volt. Három gyermek anyja. A New York-i magyar életben nem vett részt. Ennek ellenére amerikai magyarnak vallotta magát, de gyermekei már teljesen amerikainak. Arra a kérdésre, hogy van-e honvágya, egyszerű nimmal válaszolt. 1978-ban járt Magyarországon. Saját bevallása szerint magyarul imádkozik, de a templomban angolul. 1992-ben nyugdíjba vonult. Így vallott: *„Amerikában akarom, hogy eltemessenek, igaz még nem tettem meg semmilyen intézkedést ennek érdekében. De bizonyos, hogy itt leszek eltemetve, főleg azért mert a gyermekeim teljesen amerikaiak.”*

Kővágó (Küronya) Józseffel (Csömödér, Zala m., 1913-1996) Linwoodban (NJ), 1980 június 3-án készült magyarul interjú. Budapesten temették el 1997 januárjában. (Kisgazdapárti politikus, katonatiszt, gépészmérnök; a második világháborúban az ellenállási mozgalom résztvevője, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága tagja; Budapest alpolgármestere, majd polgármestere; az 1956-os forradalom idején a Független Kisgazdapárt egyik újjászervezője és újra Budapest polgármestere; az amerikai Magyar Bizottság alelnöke, egyetemi tanár.) A Kerepesi úti temetőben található sírfelirata szerint (27/2-sziget-2): *„Egész életében a magyar haza szabadságáért küzdött.”* Magyarnak tartotta magát, és semmi másnak. *„Voltaképpen Magyarországon szeretném, ha eltemetnének, de nagyjából közömbös számomra, mert a temetési szertartásokban nem nagyon hiszek.”*

John Lukácsal (Budapest, sz. 1924), dr. Lukács Pál (mh. 1950) orvos és Glück Magdolna (mh. 1956) egyetlen gyermekével Phoenixville-ben (Chester Co., PA) 1981. június 8-án készült angol nyelvű interjú. 1945-ben érkezett meg az USA-ba, és 1947-től a Chestnut Hill College-ban tanított. 1953-ban nősült, egy amerikai nőt vett el, ebből a házasságból egy fiú és egy lánygyermek született. 1996-ban nyugdíjazták a Pennsylvaniai egyetemről. *„Amerikában akarom, hogy eltemessenek. Van itt egy kis temető Phoenixville-ben. Az ok egyszerű: első feleségem is itt van eltemetve, úgyszintén anyám – aki bécsi emigrációban halt meg és elhamvasztották, hamvait idehoztam – ő is itt nyugszik velem együtt. Sőt, itt van még eltemetve anyai nagynéném, aki Kanadában halt meg. Hát ezért szeretném, ha én is ott nyugodnék majd köztük.”*

Kokas Eszter (Ester B. Kokas, Körmöcbánya, 1903-1994?), Kokas Nándor és Granatér Gizella tanárok leánya. Debrecenben szerzett diplomát Verzár Frigyes (1886-1979) élettani iskolájában, ahol a gyomor- és bélrendszer működését, a bélfelszívódást vizsgálták. Itt fedezte fel Ludány Györggyel és munkatársaival a villikinin nevű bélhormont. Egy ideig a leányleventék országos vezetője volt. 1957-ig Budapesten dolgozott, majd egy meghívásra Svájcba utazott. 1960-ban települt át az USA-ba, és az élettani intézetben dolgozott (University of North Carolina, Chapel Hill). Férje 1951-ben halt meg Magyarországon, gyermekük nem született. Egy magyarországi unokaöccsét vitette ki Amerikába, akit örökbe fogadott. 1980-ban Selye Jánossal együtt tiszteletbeli elnöknek választotta meg az Amerikai Magyar Orvosi Egyesület, amelynek egy gyűlésén 1989-ben még beszámolt munkásságáról. Magyarságáról és a halálról nyíltan beszélt: *„Házam nincs, kocsim van, és egy kis megtakarított pénzem... Attól függ, kivel vagyok, úgy beszélek, magyarul imádkozok, számolok és káromkodok, de csak magamban. Nem tartom magam amerikainak, amerikai-magyarnak tartom magamnak. Ha meghalok, nekem teljesen mindegy, hogy hol temetnek el. Valószínűleg elégettetem magam, hogy egyszerűbb legyen a kérdés.”*

Nádasdy Imre, aki csak Emery Nadasdyként ismert, ekképpen nyilatkozott: *„Nagyon sok minden megváltozott. Tudja, én 1946-ban elhagytam Magyarországot, és 1979-ig minden más lett. Én már oda nem tudok hazamenni. Talán látogatóba, de ott élni már nem tudnék... meghalni se.”*

Csicsery-Rónay István így vallott: *„Magyar emigráns vagyok, aki azért van kinn, mert nem lehet otthon. Én Magyarországon akarok nyugodni. Erről nem végrendelkeztem, de a családomban ezt mindenki tudja. Őszintén szólva nem is sokat gondolok a halálra, s ilyen szempontból pláne nem.”*

Szent-Miklóssy István pedig így nyilatkozott: *„Azt szeretném, ha hamvasztanának, és hamvaimat a tengerbe dobnák. Ötletem bajba hozott, amikor a 13 éves fiam ezt meghallotta. Közel állunk egymáshoz, és ő azt mondta, hogy akarja, hogy a közelébe legyek valahol eltemetve, ahol néha meglátogathat. Ezért egy dilemmába vagyok, mert respektálnom kell az óhaját. Az egyetlen egy hely, ahol szeretnék nyugodni, az Kolozsvár, a házsongárdi temetőben, ahol őseim vannak. De ez nyilvánvalóan nem teljesíthető. Ezért mi úgy döntöttünk, hogy a Trinity Church mauzóleumában lesz a helyem.”*

Koncz József (Joseph Koncz) 1983-ban ezt mondta: *„Ahogy anyám meghalt, meg az apám, az a bútor darab nincs már ott, hogy úgy mondjam. Hazamentem, kerestem, de valami mindig hiányzott. Így elmúlt a honvágy.”*

Az interjúk egyedüli igazán „öregamerikás” alanya Török Istvánné, aki még 1913-ban került ki Amerikába. Vincze Etelként 1896-ban, a Szatmár megyei Hermánszegen látta meg a napvilágot. A hazatérésről és a halálról így vallott: *„Amerikai magyar vagyok, és amióta kijöttünk, 1913 óta, háromszor: 1934-, 1964- és 1975-ben voltam Magyarországon. Most már nem vágyok vissza. Ha meghalok, az uram mellé temessenek el Woodmere-ben (detroiti temető). Van ott sírkő a lányomnak, a vőmnek. A lányom is ott akart lenni, de először nem kapott helyet, majd kapott mellettünk. Nekünk egy nagy sírkő van, együtt Kovács Török, úgy van rá írva a nagy sírkőre. Hát én csak oda megyek a családhoz.”*

Emigrációban élő lelkészek elképzeléseivel is megismerkedhetünk az interjúkból. Török Béla pap magyar nyelvű interjújában őszintén beszélt a halálról és a temetésről: *„A honvágy kikopik az ember lelkéből. De az ember már nem tudna ott élni, különösen, amikor a szülőfalum benne van a biztonsági zónában. Oda külön engedéllyel lehet bemenni. Nem tudom, hogy tudnék otthon élni már. Anyám mindig mondja: gyere haza, itt van a ház, te vagy az egyetlen gyerek, kié lesz? Azért szeretnék otthon eltemetve lenni. Sokáig gondolkoztam azon, hogy esetleg az ember átmenne Burgerlandba, hogy akkor ott lenne nyugdíjam, és közelebb lenne a haza. Az évek olyan*

gyorsan mennek, és ki tudja, hogy az ember egyik napról a másikra nem ébred föl. Ahogy az Isten hozza, de úgy szeretnék az öreg szüleim mellett ott a temetőben megpihenni. Ha Isten megadná azt.” (Török Béla 1990-ben áttelepült Ausztriába.)

Varga Béla (1903-1995) katolikus pap 1903-ban született Börcsön, Győr megyében, egyszerű paraszti családban. Négy testvére volt, öccse, Andor (1917-1994) jezsuita teológus lett. Veszprémben végzett teológiát, 1926-ban szentelték pappá. 1929-től Balatonbogláron szolgált, az ő munkásságának köszönhetően szentelhették fel 1931-ben az új templomot. A második világháború alatt francia és lengyel menekülteknek segített. 1946-ban a Nemzetgyűlés elnöke lett, majd 1947-ben emigrált. Sohasem vette fel az amerikai állampolgárságot. Négy évtizedes emigráció után 1990-ben hazatelepült, 1995. október 13-án hunyt el, hamvait a balatonboglári templomban helyezték örök nyugalomra. Öccsét a New York állami auresville-i temetőben, a New York-i jezsuiták temetkezési helyén temették el. Varga Béla az interjúban így nyilatkozott haláláról és temetéséről: *„Mint mindenki, szeretnék hazai földben pihenni. De hát nem hiszem, hogy haza tudnak vinni. Pont nemrég a húgom írta, hogy égettessem el magamat, és akkor ő beletemet az édesanyám koporsójába. De ettől még messze vagyunk. Itt eltemetnek valahol. Van itt egy kis temető, ahol sokat jártam, ott apácák is vannak. Ők is gondoztak engemet, meg a Nagy Ferenc feleségét is. Talán oda. De egy kérdés: helyes lett volna, ha Nagy Ferenc hazamegy? Ő eljött hozzám, megkérdezte, hogy hazamenjen-e? Én azt mondtam neki, Feri te lelkiismeretes ember vagy, ha a lelkiismereted megengedi, akkor menj, én nem tartom helyesnek.”*

Csikesz (Chikes) Tibor lelkész, teológus 1980. április 2-án, Washington DC-ben, angol nyelvű interjúban vallott identitásáról és a halálról. 1922-ben született Aradon, szülei üzletemberek voltak, akik áttelepültek Budapestre. Teológiát 1935-ben végzett Debrecenben, majd ösztöndíjasként Strassburg-ban tanult. Ezután Amerikában folytatta tanulmányait, ahol lelkészként dolgozott, 1939-ben tért vissza Magyarországra. Kisújszállásra került református lelkésznek, ahol megismerkedett későbbi feleségével, Vadai Máriával. Teológiai doktorátusának megszerzése után 1940-ben Nagyváradon lelkészkedett, majd Kolozsvárott tanári diplomát szerzett. 1945-ben Amerikába vándorolt ki feleségével és két fiával együtt (később még egy lányuk is született). A gyerekekkel néha magyarul beszélnek, de ők már angolul válaszolnak.

Magyarul álmodik, de mint említette, kétnyelvű álmai vannak. Viszont arra a kérdésre, hogy hol szeretné, ha eltemetnék, egyszerűen reagált: „*Itt, Amerikában.*”

Újlaki Ferenc református lelkész Pompano Beach-en, Floridában élt élete utolsó évtizedeiben. Ungváron született 1890-ben, öt testvére volt. Sárospatakon végezte iskoláit. Teológiát végzett, és 1914-ben már Amerikában teljesített szolgálatot. Különböző államok magyar kolóniáiban (Detroit, Lorain, Fairfield, Toledo) lelkészkedett, majd végül Floridában telepedett le. Első felesége Ruzsa István evangélikus lelkész testvére, Ruzsa Julianna volt (mh. 1949). Ezután feleségül vette Kovácsi Miklós György özvegyét, a clevelandi görög katolikus esperes leányát, Balogh Lenkét. Három lánya született. Identitását úgy határozta meg, hogy ő amerikai magyar. Az 1980-s évek közepén halt meg. Haláláról csak annyit mondott, hogy Washingtonban szeretné, ha hamvait eltemetnék, mert ott van az első felesége is eltemetve. Saját szavaival: „*A sírkövön már rajta is van a nevem. Születési év is, csak a halálozási évet kell majd rávésni. Erről intézkedtem is a végrendeletemben.*”

Bertalan Imre (Nyírtass, 1918-?) református lelkész Potomac-ban (Maryland, 1981. május 1.) adott magyarul interjút. Apja Bertalan Imre lelképásztor, anyja Zolcai Piroska volt, 4 fiútestvérével 1922 után apa nélkül, árván nevelkedett. 1947-ben érkezett az Egyesült Államokba, feleségül vette Kósa Margitot a New Brunswick-i lelképásztor, Kósa András lányát. Fia, Bertalan Imre András New Brunswick-ban született 1949. október 4-én, szintén lelkész lett. Két lánya született még, Sára és Lili. 1980-tól 1992-ig az Amerikai Magyar Református Egyesület elnöke volt, s még ma is a washingtoni magyar gyülekezetet szolgálja. „*Ha felteszik nekünk a kérdést, hogy amerikaiak vagyunk vagy magyarok, akkor legyünk mi amerikai-magyarok, erősen bekapcsolódva a minket befogadó országok életébe. Nem vagyunk másodrangú állampolgárok, az én élettapasztalatom az, hogy a lehetőség és az út előttünk van. Egyforma biztonságban kell nekünk forogni az amerikai társadalmi életünkben, és a magyar társadalmi életünkben. Ez a tény határozza meg az életet és egyben a halált is. Ha meghalok, ott akarok nyugodni, ahol a családtagjaim lesznek, illetve ahol a feleségem lesz. A feleségem nyilván Amerikában, és nem Magyarországon. A lemenők határozzák meg. Ezt már le is beszéltük a családdal. A New Brunswick-i temetőnek van egy lelképásztori sarka, és valószínűleg majd oda temetnek el.*”

Irányi László (Ladislaus A. Iranyi, 1923-1987) Szegeden született, a hittudományok doktora, a piarista rend tartományfőnöke, az Amerikai Magyar Szövetség elnöke. Európai tartózkodása alatt szívroham végzett vele Kölnben. A halálról így vélekedett: *„Mint teológus, aki éveken át oktatott, úgy hiszem, hogy a halál kérdése nem fontos. Nem igazán érdekelt sohasem, hogy itt, vagy valahol máshol fognak majd eltemetni.”*

Ábrahám Dezső (1920-?) 1946-ban Nagy-Britanniába távozott, majd az USA-ban telepedett le egy év múlva. Foglalkozása református lelkész, az Amerikai Magyar Egyház püspöke, iskolavezető. A halálról és a temetéséről így vallott: *„Nagyon kevés magyar református temető van Amerikában. Én 20 évig Perth Amboy-ban dolgoztam, és én nagyon szerettem ott lenni, mert a templomunknak volt saját temetője, ahogyan az Európában is lenni szokott. Itt Amerikában nagyon kevés templomnak van saját temetője, mert általában a településeknek van temetője, ami legtöbbször nem egy egyházé csak. De nekem van Perth Amboy-on egy sírhelyem. Hiszen ott voltam oly sokáig, és az egyháztagok megígérték, mielőtt eljöttem, hogy egy sírhelyet meghagynak nekem. Remélem, odakerülök majd. Sokat láttam életemben, sok küzdelmes napokat éltem át, pláne Budapest ostromakor, itt sok embert temettem el. Annyiszor mondtam magamban, milyen békés és nyugodt ez a kis temető itt. Mindent megtettem, amit tehettem. Kész vagyok a halálra, és teljesen mindegy hol fogok meghalni, majd eltemetnek.”*

Hunyady László (1899-?) református író, költő, lelkész. Szamosszegen született, tanári diplomát Máramarosszigeten szerzett, és 1923-ban került ki Amerikába, ahol teológiából doktorált. Több magyar településen lelkipásztorkodott több mint 55 éves szolgálata alatt. Két gyermek atyja, verseket, regényt is írt. A halálról és az amerikai magyarok halállal kapcsolatos elképzeléseiről még 1981-ban faggattam. Válasza szűkszavú, de alapos volt: *„Mi reformátusok hisszük a halál elkerülhetetlenségét, és bele is nyugszunk. Mert semmit, de semmit sem tehetünk ellene. Helyünket át kell tudni adni az utánuk jövő generációnak, hogy ők is élhessenek, hogy aztán ők is átadhassák azt az utánuk következőknek. Ez az élet-halál.”*

Bodnár Gábor (1920-1996) Miskolcon született, 1935-től cserkész, majd 1947-től a külföldi magyar cserkészlet megalmodója és vezetője az USA-ban. 1981-ben adott interjút Máday Bélának, garfieldi (New Jersey) otthonában. Magyarnak vallotta magát, aki amerikai állampolgár, de ez nem jelentett neki konfliktust – *„Amerika második hazám”* – jelentette ki. Az elmúlásról a

következőt vallotta: *„Nem gondolkoztam még azon, hogy mi lesz, ha meghalok. Ez egy nehéz kérdés, mert hiszen itt van az, hogy a gyökerek hogy mélyednek el. Az én gyerekeim nem fognak hazamenni. Ők nagyon boldogok itt, kitűnően beszélnek magyarul, és a magyar érzés meg is van bennük. Részt is vesznek a magyar életben. Fine. Ők már nem olyan magyarok, mint én. Nekik ez a hazájuk. És most itt jön a dilemma, ha van még a szülők kultusza, a család kultusza, melynek egyik része a temető, miért legyek én otthon, ha a gyerekeim itt vannak? Én nekem erre nem lesz különös kívánságom. A gyerekek döntik el, csináljanak velem azt, amit akarnak.”*

Lengyel Lajos (Louis Lengyel, Kolozsvár, 1925. dec. 27 – ?, anyja neve Novotni Piroska) mérnök, református vallású, az 1956-os emigrációval kerül ki az USA-ba, három gyermek apja. A családban odahaza angolul beszélnek, és angol nyelvű kiadványokat olvas. Magyarországon nem járt, amióta azt elhagyta. Lényegében közömbös a halállal kapcsolatban, a gyermekeivel szeretne maradni a jövőben.

Zsigmond Barnabásné dédapja Zsolnay Vilmos (1828-1900), a Zsolnay porcelángyár alapítója volt. Vilmos lánya, a festő és porcelánfestő Zsolnay Júlia (1856-1950) és férje Sikorszky Tádé voltak a nagyszülei. Édesanyja Belitska Sándor hadügyminiszter lánya volt, aki 1920-ban kötött házasságot. A házasságból három gyermek született. Zsuzsanna 1953-ban esküdött meg férjével, Zsigmond Barnabással Pécsen. 1956-ban hagyták el az országot. Először Akronban (Ohio állam) telepedtek le, műszaki rajzoló volt a szakmája. Majd San Franciscóba költöztek, kutyákat is tenyésztettek, az ingatlanpiacon kereskedtek. Egy lánya született. *„Természetesen mindenki gondol a halálra. A földből lettünk és a földbe megyünk vissza. Az én húgommal beszéltek azt, hogy Pécsen a temetőben egy sírhelyet foglaltatunk magunknak. Én nem akarom, hogy utolsó kívánságot tegyek, és egy végrendelettel valakinek nehézséget okozzak. A földgömb olyan kicsi a világmindenséghez képest, hogy az Isten teremtett minket, és ő majd gondoskodik arról, hogy hol és hogy kerülünk vissza a földbe és onnan az ő országába. A lelkünk. Szeretem ezt a kérdést nyitva hagyni. Hogy ki hogy fog eltemetni, majd az Isten gondoskodik arról. Indiában a folyóba szórják az ember hamvait, San Franciscóban a tengerbe. Egy kedves német házaspár – szomszédunkban – a férj kívánsága például az volt, hogy hamvait a ház körüli farmon szórják szét. Én nem tudnám ezt eldönteni, majd az utódainknak a felelőssége lesz. Mindig nagyapám jut eszembe, aki dacára annak, hogy Magyarországra települt, szívből-*

lélekből lengyel maradt. Amikor az oroszok elől a lengyel rokonok menekültek, a nagyapám kérésére egy egész picit kis selyempapírban lengyel földet hoztak magukkal. Ahol születünk, az velünk marad, mi pedig ott maradunk. De olyan mindegy, hol temetnek el, ugyanaz a föld.”

Kautzky Lajosnéval 1982. június 11-én Clevelandben (OH) Máday Béla készített magyar nyelvű interjút. 1894-ben Ung megyében, Csicszerben született, Bodnár János és Varga Erzsébet gyermeke, 4 lány- és 3 fiútestvére volt. 1910-ben vándorolt ki Amerikába egyik fiútestvére kérésére. Gyári munkás és szakácsné volt Clevelandben. *„Ha meghalok, itt Clevelandben akarok nyugodni. Itt van a sírhelyem.”*

Orvos Józsefné (Pilis, 1919-?) New Brunswick-ban (NJ) 1980. május 17-én adott interjút. 1937-ben kötött házasságot Orvos Józseffel, két gyermekük született. A második világháború után, 1951-ben kerültek ki Amerikába. Magyar nyelvű interjút adott, és a család teljesen a magyar evangélikus közösségnek szentelte életét. A halálról így vélekedik: *„Ez nagyon nagy kérdés: itt kell, hogy el legyek temetve, mert a családom nagy része itt van eltemetve. Az, hogy hol szeretnék eltemetve lenni, az más kérdés. Meg kell valljam, dacára annak, hogy nagyon vallásos ember vagyok, nem szeretném, ha eltemetnének, szeretném ha elhamvasztanának. Mert akkor oda tudnak vinni, és oda tudnak tenni majd, ahol a család nagyobb része lesz.”*

Soós Gézáné Tüdös Ilona az 1953-ban tragikusan elhalt Soós Géza neje, öt gyermek anyja. Férje a Soli Deo Gloria református diákszövetség világi elnöke és a Magyar Függetlenségi Mozgalom főtitkára volt. A család 1946-ban emigrált Svájcba, ahol Soós Géza teológiát végzett, majd az USA-ban telepedtek le (hasonlóan Hadnagy Domokoshoz, akivel együtt voltak titkos olaszországi küldetésben). Soós Gézáné később azon dolgozott, hogy férjének emléket állítson, amit aztán könyv alakjában is reprezentált (Soós Gézáné Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Emlékezés Soós Gézára.* Bp., 1989). 35 évvel távozásuk után tért először vissza Magyarországra. Amerikai állampolgárnak tartotta magát, aki magyar gyökerű. Erről és a temetéséről a következőt gondolta: *„Magyarságom az egyik legnagyobb ajándék, amit az élettől kaptam. Meggazdagította életemet, és büszkeséget adott. Amikor férjem meghalt, azt mondtam barátaimnak, hogy őt a Pennsylvania állambeli Ligonier-ben temessük el, mert ott van egy kis magyar közösség. Én is ott szeretnék majd nyugodni mellette.”*

Mrs. Géza Kádár (Balla Erzsébet) 1926-ban született Kacsok községben, Somogy megyében, református papi családban. Tanítóképzőt végzett, majd 1946-ban férjhez ment, de férjét letartóztatták (Tildy és Nagy titkára volt). 1948-ban emigráltak, először Svájcban majd Ausztráliában laktak. Három gyermekük született, 1958-ban az USA-ban telepedtek le. Magyarul beszélnek otthon, és magyar ételeket esznek, de kissé „kaliforniaiasan.” A halálról nincs véleménye, közömbös neki, hogy hol lesz eltemetve.

Zborovszky Sándorné Nagyajtay Ajtay Vilma 1896-ban Kiszegjőcön, Ung megyében született. Apja Nagyajtay Ajtay Sándor főtanácsos volt, 1930-ban férjhez ment Zborovszky Sándorhoz, aki műszaki főtanácsosként dolgozott a diósgyőri vasgyárban, egy lányuk született. 13 gyerekes családban nőtt fel, Kassán járt iskolába, majd Magyarországon, Miskolcon éltek. Részt vett a vitéz Borbély Maczky Emil vezette titkos Magyar Testvériség szervezet működésében. 1972-ben halt meg a férje, ez után, 1974-ben települt át Amerikába. Otthon mindig magyarul beszélnek, de hogy tanuljon angolul, kutyájával angolul is beszél. Magyarinak tartja magát. Azt szeretné, hogy Magyarországon temessék majd el, de mivel Amerikában él, ezért úgy gondolja, hogy a reális esély az, hogy itt, Amerikában fogják eltemetni.

Mrs. Irene Morvay 1911-ben született Szatmárnémetiben. Apja táblabíró volt, 10 testvére született. 1918-ban 24 órát kaptak arra, hogy elmenjenek, és 1920-ban már Budapesten laktak. Laboráns lett a Kórbonctani Intézetben, ahol 20 esztendeig dolgozott. Egyik testvére Morvay Péter, a neves magyarországi néprajzkutató volt. *„Ha meghalok, Magyarországon fogok örök nyugalomra lelni. Elhamvasztatom magamat. Nem bízok az itteniekben, nem akarok felébredni. Ezért azt akarom, hogy hamvasszanak el, és hamvaimat vigyék haza Magyarországra. Még nem írtam meg a végrendeletemet, de majd meg kell.”*

Mrs. Michael Tallósy (Tallósy Mihályné, sz. Brekis Mária, 1910, Újkécske, Pest m.) sokgyermekes szegény családból származott, cselédként, pesztraként, takarítónőként, háztartásvezetőként dolgozott nagyobb városokban, majd végül Budapesten. 1956-ban hagyta el Magyarországot, és 1959-ben érkezett meg az USA-ba a későbbi férje szponzorálásával. Gyerekeik és rokonaik nincsenek, a magyar baptista egyházhoz tartoznak, *„mert valahová kell tartozni”* – mondta. Magyar szervezetekhez nem tartoznak, otthon csak magyarul beszélnek. Kétszer volt Magyarországon, 1969-ben és 1972-ben. Magát „amerikai magyarnak” tartotta azon

egyszerű oknál fogva, hogy „*ezt hozta az élet. Ez a hazánk.*” Arról, hogy hol szeretné, hogy eltemessék, ezt nyilatkozta: „*Itt a Woodmere temetőben, mert aki itt még meghalt, itt a baptistáknál ott temették el. Nem tudom még, hogy mit ad a sors, hogy melyőnk megy el hamarább, én vagy a férjem, én azon gondolkoztam, meg határoztam, hogy ha a férjem hal meg hamarább, akkor én eladok itt mindent, és elmegyek haza. De hát olyan mindegy, ha már meghal az ember.*”

Dombrády T. Dóra 1918-ban Sepsiszentgyörgyön született. Hivatalnoki családból származott. Egy orvos fiútestvére van, aki szintén Amerikában él. 1944-ben az egész család elmenekült Romániából: „*jöttek már az oláhok.*” Ekkor vesztette el édesapját. Németországba, majd pedig az USA-ba emigráltak 1951-ben. Clevelandben telepedtek le, 1954-ben férjhez ment Tripolszky András mérnökhöz, gyermekük nem született. Magyar újságokban publikált cikkeket, novellákat, 1978-ban jelent meg egy elbeszéléskötete „*Örkő*” címmel, a kötetet egy év múlva másodszor is kiadták Clevelandben (további művei: *Erdélyben kigyúltak a lármafák*, 1989, *Mindszenty József bíboros érsek-prímás látogatása*, 1975). Tanulmánykötetet írt a csángókról és a bukovinai székelyekről. 1988-ban a Szabad Magyar Újságírók Szövetségének alelnök-főtitkárává választották meg. Az Árpád Szövetség tagja, aki részt vett a Szent Korona hazaszállítása elleni harcban. Magyarországon vagy Erdélyben nem járt azóta, hogy elhagyta, és addig nem is akar odamenni, „*amíg ott kommunizmus van.*” „*Erdélyi magyarnak, székelynek*” határozta meg identitását. Igen nagy a honvágya Erdély után. „*Olyan mindegy, hogy hol nyugszik a testem – mondta a halálról – inkább az a fontos, hogy mit csináltam, különösen most, hogy az Erdélyi Világszövetségben dolgozunk, hogy Erdély felszabaduljon.*”

Mrs. Daisy Olah (Király Klára) 1922-ben született Szegeden, apja, vitéz Király Mihály gyógyszerész saját patikáját üzemeltette. Négyen voltak testvérek. Kémikus lett, gyógynövényekből és gyógyszerismeretből doktorált 1946-ban Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1956-ig tanárként dolgozott, férjhez ment Oláh Dezsőhöz, akivel Kartumba vándoroltak ki, majd Amerikába emigráltak. Gyermekei nincsenek. „*Hungarian-american*”-nek tartotta magát. A halállal kapcsolatosan így nyilatkozott: „*Azt szeretném, ha elégetnének. Nincs végrendeletem. Ez a legjobb. Nincsenek gyerekeink, meg rokonaink. Ez a legjobb. Azt szeretném, ha szétszórónák a hamvaimat itt a völgyben, mert ez hasonlít valahogy a Dunántúlra. Hazaküldeni nem szeretném*”

a hamvaimat, megmondom miért: még a hamvaim se szeretnék, ha a fölbontanák a határon és beletúrnának, hogy mi van benne.”

Mrs. John Nagy (Orbán Erzsébet) Székelykeresztúron, Romániában, kereskedőcsaládban született 1923-ban. Négyen voltak testvérek. 1933-ban emigrált nővérével Kanadába, Montreálba, férjhez ment egy Nagy János Pál nevű magyar református paphoz, akivel áttelepültek az USA-ba, Detroitba, majd Miamiába kerültek 1957-ben. Hat gyermek anyja. Annak ellenére, hogy gyermekei amerikaivá lettek, még mindig magyarnak vallotta magát, illetve jobban annak, mint amerikainak. A halálról sajátosan vélekedett: *„Már gondoltam erre. Amikor ideköltöztünk még sokáig élt bennem Erdély, és Erdély földjének a hívó szava. Viszont mostanában már arra gondolok, hogy Amerikában szeretném, ha eltemetnének. Nem itt Floridában, hanem valahol a hegyekben, mert azok emlékeztetnek a Székelyföldre. Az, hogy most elhamvasztanak, vagy egyszerűen eltemetnek, teljesen mindegy: előbb-utóbb úgyis porrá leszünk.”*

Az intejük alapján sikeres vállalkozók, üzletemberek és vállalati vezetők gondolataival is megismerkedhetünk. Leslie Krug (Vida László, sz. Herend, 1931-?) 1956-ban egyetemista volt Veszprémben, ahol aktívan kivette részét a forradalmi eseményekből. A forradalom után távozott, és Amerikában telepedett le. Sikeres üzletember lett, megalapította vállalatát a Krug Industries-t. Magát magyarnak vallotta, többször járt Magyarországon, ám kiábrándultan tért vissza, és sohasem érzett honvágyat Magyarország iránt. A feleségéről viszont nyíltan kijelentette, hogy annak nagyon erős honvágya van. *„Már gondolkodtam ezen. Talán Magyarországon szeretném, ha eltemetnének. Temetnének, és nem hamvasztanának.”*

Victor Papp (Papp Viktor) 1913-ban született Ungszennán (ma Senné, Szlovákia), Kárpátalján, ahonnan Szatmárnémetibe költözött a család. Egy lánytestvére volt. Apja uradalmi főintéző volt a bárói Vécsey majd a Sztáray családi birtokon. A román megszállás után 1923-ban Budapestre kerültek. Jogot végzett, miközben zenélésből tartotta fenn magát. 1937-ben jelentkezett a magyar csendőrség kötelékébe, ahol tiszti tanfolyamot végzett. Pécssett, majd Nagyváradon oktatótisztként és századparancsnokként működött. 1944-ben részt vett Budapest védelmében egy csendőrszázad élén, ugyanebben az évben nősült meg. 1945-ben a magyar honvédség kötelékébe lépett, és a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott. Kivándorló útlevelel

hagyta el Magyarországot és települt le Amerikában. Kaliforniában a nővére segítségével tudott állást találni, ott kötött újból házasságot. 1967-től 1978-ig a United Airline vállalatnál dolgozott, majd nyugdíjazták. Gyermekei nincsenek, egy unokahúga él még Amerikában. Magyar barátai vannak, magyar könyveket és újságokat olvas, és otthon magyarul beszélnek. *„Hamvasszanak el, és temessenek el itt. Engem már Magyarországhoz semmi sem köt. Szüleim régen meghaltak, az első feleségem is régen meghalt. Nincs semmi kapcsolatom sem az országgal. Egyszer akartam hazamenni, akkor megtagadták tőlem a vízumot. Hát most már sohasem megyek. Se élve, se halva.”*

Alexander Karolyi (Budapest, sz. 1907) ügyvéd, üzletember Kaliforniában. Bánáti sváb családban született, egy fiú- és egy lánytestvére volt. A Harvardon szerzett jogi diplomát, majd Magyarországra költözött, ahonnan 1945-ben emigrált az USA-ba. *„Szüleim a Farkasréti temetőben nyugszanak. Ha Magyarországon lakták, természetes lenne az, hogy a szüleim mellett temessenek el. De Amerikában élve, megtapasztaltam a temetési üzleti életet, és ezért másként határoztam. Tudja, nem szeretném, ha a véretem kiengednék, felszabdalnának, és utána felöltöztetnének szépen az összegyűlt gyászolóknak. Ezért én beléptem a Neptune Society (egy temetkezési szolgálat) kötelékébe, ez 450 dollár kiadást jelentett, ők fognak majd elhamvasztani a halálom után. Ezen az utcán, ahol lakom, szomszédjaim fele hasonlóan tett, és ez érzékelteti, hogy egy új trend van kialakulóban a halállal kapcsolatosan. Ennyire egyszerű a dolog.”*

Írók, művészek és közéleti személyiségek is nyilatkoztak. Domján József (1907-1992) Kossuth-díjas grafikusművész 1956-ban Svájcban, majd az USA-ban telepedett le. Amerikai állampolgárnak, de magyarnak tartotta magát, feleségével – a szintén fametsző – Evelyn Domjánnal. New Yorkban halt meg. Magyar nyelvű interjúja jól illusztrálta krédóját: *„Az ember csak egyféle lehet, nem kétféle.”*

Virág József Miamiában (FL) 1982. március 25-én adott interjút. Az 1939-ben született temesvári zeneakadémiát végzett cigányzenész a román állami népi együttes olaszországi turnéján disszidált. Másfél hónappal később, 1982-ben készített interjút vele Máday Béla Miamiában. Nem beszélt angolul, magyar nyelven folyt az interjú: *„Román állampolgár, de magyar nemzetiségű vagyok. Haza akarok menni: mert mindenütt jó, de legjobb otthon. Ha engem elkap a honvágy, az olyan, hogy nem kívánom senkinek se. Már három napja nem tudok*

aludni. Ha hazaérek, megcsókolom a földet is. Ez így van, belebetegedek, nem tudok boldog lenni a sok pénzzel, meg akármivel. Ezek az akadályok. A nyelv, meg állandóan magyarok között legyek. Amerika az nem Magyarország.”

Andrew Márton (Márton Endre, Budapest, 1910-2005) az Associated Press újságírója volt, a neves író, Kati Marton apja. Érdekes, hogy angol nyelvű interjúban mondta el gondolatait Washington DC-ben, de magát teljesen magyarnak tartotta. *„Ha az ember magyarnak születik, magyarnak hal is meg. De ez Amerikában a szép: megengedi, hogy az ember hű legyen identitásához.”* New York Cityben halt meg lánya házában.

Claire Kenneth, Mrs. Paul Bardossy (Kende Klára) Budapesten született, apja Kölcsey Kende Igor vezérkari ezredes volt. New Yorkban hunyt el 2000. április 20-án. Első házasságából (Nonn János) egy fia született 1934-ben, akinek két gyermeke született. 1944-ben ment feleségül harmadik férjéhez, Bárdossy Pál Vas megyei birtokoshoz. 1956-ban telepedtek le Amerikában. Magyarságáról így vallott: *„Ízig-vérig magyar vagyok. Az írói nevet is úgy akasztották rám. Inkább angol irodalmat olvasok, mert a mai magyarországi irodalom – amit ők annak neveznek – propaganda, ez engem nem érdekel. Ezt én utálok. Régi magyart olvasok, pl. Zilahy Lajost, itt van a Halálos tavasz épp előttem. Csak magyarul imádkozom, de nem szoktam káromkodni, én nagyon jól nevelkedtem... Nézze, a meghalásról az a véleményem, hogy az embert beteszik egy ízléstelen urnába, s akkor azt az urnát... na mindegy, hogy hová teszik azt az urnát... én a földi maradványaim, az én könyveim, amit én magam után hagyok az utókornak. Hogy a fiam, vagy az unokáim, azt a marék port hová teszik, az nekem olyan mindegy. Bár néha már gondoltam Vas megyére, van ott a Bárdossy családnak egy sírboltja. Bár még nem is gondoltam erre. A halálra nem szeretek gondolni. Mindenki rosszkor hal meg. Írtam is egy ilyen sorozatot: mindenki rosszkor hal meg. És ez igaz. Mindenkinek még volna egy programja, amit csütörtökön meg akar nézni a televízióban, vagy valami, amit még szeretne megélni.”*

Konklúzió

Az az érdekes, hogy a halálról és az eltemetésről vallott nézetek mennyire eltérőek azoknál a magyaroknál, akik hajlandóak voltak erről nyilatkozni. Nem mindenki tudott bővebb magyarázatot adni, és voltak, akik – nyilvánvalóan – nem akartak szembesülni a kérdés

lényegével. Sokan egyszerűen csak az „ezen még nem gondolkoztam” választ adták. Ami fontos, hogy a két jellemző válasz mellett – itt, azaz Amerikában, vagy otthon, azaz Magyarországon szeretné, hogy eltemessék – volt egy harmadik típusú válasz is: mindegy, hogy hol vagyunk eltemetve, hisz nem ez a lényeg. Az első válasz esetén az otthon, a család és a már elhunyt hozzátartozók temetési helye a meghatározó az illető vágya szempontjából. Ha a szülő vagy házastárs már Amerikában van eltemetve, akkor az Amerikában való eltemetést preferálják. A második válasz esetén nyilvánvalóan az érzelmi töltet (nosztalgia, honvágy?) dominál, itt az anyaföldet, az otthon választanák egyértelműen nyugóhelyül.

Az interjúkból még egy érdekes dolog derül ki: bár sokan egyértelműen meghatározták a választott temetési helyüket, haláluk után mégsem oda temették el őket. Tehát a halál közelsége megváltoztatja az ember gondolkodását az elmúlásról és a temetésről, illetve annak módjáról, körülményeiről. Továbbá az is kiderül, hogy az elhunyt végakarát sokszor az utódok nem veszik figyelembe. A halott ezen a módon még hozzá van kötve az élőkhöz, illetve új státuszt kap. A hozzátartozók hatalmat gyakorolnak a halottak felett, ugyanakkor a halottak végrendelete szintén egyfajta hatalommal bír.

IRODALOM

BAKÓ FERENC (1988): *Kanadai Magyarok*. Budapest, Gondolat

DUNAI ÁKOS (1983): *Magyar főnemesek az emigrációban*. Youngstown, Katolikus Magyarok Vasárnapja

FEJŐS ZOLTÁN (1993): *A Chicagói Magyarok Két Nemzedéke, 1890-1940*. Budapest, Közép-Európai Intézet

HUSEBY-DARVAS ÉVA V. (2003): *Hungarians in Michigan*. East Lansing, Michigan State University Press

KÜRTI LÁSZLÓ (1997): A halál és a fotográfus. *Néprajzi Értesítő* LXXIX: 167-185.

KÜRTI LÁSZLÓ (1999): Elvégzetlen magyarságkutató az Egyesült Államokban. *Magyar Tudomány* 99 (8): 990-1000.

- KÜRTI LÁSZLÓ (2000a): Gróf Drakula túlélése – Mese, horror, irodalom. *Új Holnap* 45 (Tél): 130-151.
- KÜRTI LÁSZLÓ (2000b): A magyarság szociálintropológiája: Eredmények és jövőbeli feladatok. In: CSERI MIKLÓS – KÓSA LÁSZLÓ – T. BERECKZI IBOLYA (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, 183-204.
- KÜRTI LÁSZLÓ (2001): A halál kultúrája. In: PÓCS ÉVA (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág*. Budapest, Balassi Kiadó, 318-336.
- KÜRTI LÁSZLÓ (2007): Idegen hantok alatt. In: UJVÁRY ZOLTÁN (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendőös Novák László Ferenc tiszteletére*. Nagykőrös – Debrecen, 511-548.
- NIEDERMÜLLER P. (1985): Egyházi élet, vallás és a kulturális hagyomány egy amerikai magyar közösségben. In: DANKÓ IMRE – KÜLLÖS IMOLA (szerk.): *Vallási Néprajz II*. Budapest, 274-306.